

РЕЦЕНЗІЯ
на дисертаційну роботу
ПОЛІЩУКА ВАДИМА ДМИТРОВИЧА
«ДЕТІНІЗАЦІЯ ЗАЙНЯТОСТІ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ»,

яка представлена на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 051 «Економіка»

Актуальність роботи. У сучасному світі проблема тіньової зайнятості стає все більш актуальною і важливою для багатьох країн, включаючи Україну. Глобальні загальносвітові економічні коливання, кризи, військові конфлікти та інші тенденції чинять значний деструктивний вплив на соціально-економічні відносини в Україні та спричиняють зниження рівня соціальної захищеності населення, внаслідок чого формуються приховані від держави трудові відносини, які в сучасній науковій думці отримали назву тіньова зайнятість.

В умовах економічних труднощів, які періодично виникають у країні, багато громадян шукають можливості заробітку в тіньовому секторі. Зростання тіньової зайнятості викликає необхідність глибшого розуміння її впливу на соціальну безпеку. Технологічний розвиток та автоматизація праці, виникнення нових видів робіт, а також втрата деяких традиційних робочих місць є одними із основних чинників тіньової зайнятості, які впливають на соціальну безпеку громадян. Для вирішення цих проблемних питань необхідно вживати комплексні заходи, спрямовані на підвищення соціального захисту працівників та стимулювання офіційної зайнятості.

Розуміння механізмів тіньової зайнятості дозволить розробити та впровадити ефективні стратегії боротьби з цим явищем, що сприятиме зміцненню соціальної безпеки в Україні, а розуміння сучасних соціально-економічних викликів стає надважливим фактором для формулювання та впровадження політики, спрямованої на зміцнення соціальної безпеки та економічної стійкості в країні. Це забезпечить не тільки привабливість України в економічній сфері на міжнародній арені, а й реалізацію задекларованого в Україні євроінтеграційного вектору розвитку державності.

Зважаючи на зазначені вище положення, тема дисертаційної роботи Поліщука В.Д. є актуальною та перспективною для подальших досліджень, а основні положення та висновки дослідження можуть бути використані для вирішення завдань, пов'язаних із практичними заходами детінізації зайнятості з метою покращення макроекономічного становища держави і забезпечення соціальної безпеки пересічного громадянина.

У той же час, окремі результати дослідження можуть бути корисними не тільки своїми теоретичними аспектами, а й можуть використовуватись практиками та науковцями у галузі економіки та управління персоналом, забезпечення безпеки тощо, тому їх наукова обґрунтованість і достовірність є важливими для розвитку наукового дискурсу в зазначених галузях.

Зв'язок теми дисертації з державними програмами, науковими напрямами Університету та кафедри

Дисертація виконувалася відповідно до плану науково-дослідних робіт Львівського національного університету імені Івана Франка в межах розробки комплексної держбюджетної науково-дослідної теми «Соціальні виклики в умовах економічної турбулентності» (Державний реєстраційний номер 0123U102138). У межах цієї теми автором розроблено підрозділ «Модель взаємозв'язку детінізації зайнятості та формування соціальної безпеки суспільства».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність. Достовірність та обґрунтованість ключових наукових тверджень, а також отриманих результатів, представлених рішень, висновків і рекомендацій засвідчується використанням сучасних наукових концепцій та положень. Зазначені висновки підкріплено ретельним аналізом значної кількості наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, а також дослідженням законодавчих та нормативно-правових актів Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, підзаконних та локальних нормативно-правових актів, документів міжнародних організацій щодо зайнятості, інформації Міністерства соціальної політики України, Державної служби статистики України, Державної служби України з питань праці, Міністерства освіти і науки України, Євростату, Світового банку, нормативно-правових актів з питань зайнятості, монографіями, ресурсами мережі Інтернет, а також самостійними розрахунками здобувача.

Достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій дослідження засвідчується використанням загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, що ґрунтуються на положеннях сучасної економічної науки, а також засвідчені публікаціями результатів досліджень у наукових фахових виданнях, апробацією результатів у діяльності окремих державних органів та позитивною оцінкою одержаних результатів на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Наукова новизна результатів кваліфікаційної роботи.

За результатами рецензування немає зауважень щодо наукової новизни дослідження, здобувачем правильно визначено рівень новизни одержаних результатів, що свідчить про високу якість дослідження і внесок у відповідну наукову галузь, зокрема:

вперше:

- розроблено модель взаємозв'язку процесу детінізації зайнятості та формування соціальної безпеки суспільства, що дає змогу статистично і математично підтвердити наявність змін рівня соціальної безпеки у відповідь на детінізацію зайнятості за умов оберненого зв'язку між непрямыми та нечіткими дестабілізуючими показниками тіньової зайнятості та зміною рівня соціальної безпеки в країні. Результати практичного застосування даної моделі дозволять визначити ефект від заходів у сфері детінізації зайнятості та доводять прямий взаємозв'язок між зазначеними факторами. Впровадження розробленої моделі на найвищому рівні управління стане поштовхом для раціонального вибору шляхів максимізації зусиль держави, спрямованих на детінізацію економіки та зайнятості населення і зниження рівня корумпованості суспільства;

удосконалено:

- понятійно-категоріальний апарат дослідження детінізації зайнятості, зокрема введено нові поняття «детінізація занятості» та «соціальна безпека», а також схему побудови механізму детінізації зайнятості, що передбачає впровадження комплексу взаємопов'язаних та взаємодіючих передумов, заходів, важелів і засобів організаційного та економічного характеру, методів державного управління та управлінських рішень, що формують поетапну систему регулювання зайнятості з боку державних інститутів і суспільства та спрямовані на її детінізацію на всіх рівнях соціально-економічних відносин;

набули подальшого розвитку:

- науково-теоретичні підходи до визначення шляхів протидії формуванню тіньової зайнятості у нових економічних реаліях за такими напрямками як боротьба з корупцією, підвищення ефективності фіскальної політики, подолання наслідків пандемії COVID-19, трансформація ринку праці в умовах війни;

- комплексна система заходів щодо мінімізації та запобігання соціально-економічним загрозам соціальній безпеці, що є елементом механізму пошуку резервів державного регулювання складових соціальної безпеки.

Теоретичне значення одержаних здобувачем результатів полягає в узагальненні теоретичних засад та розробці практичних рекомендацій щодо зниження рівня тіньової зайнятості шляхом впровадження ефективних державних заходів для забезпечення соціальної безпеки за сучасних умов.

На особливу увагу заслуговують розроблені здобувачем пропозиції щодо визначення та удосконалення понять «детінізація зайнятості» та «соціальна безпека», аналізу чинників і критеріїв соціальної безпеки, підвищення рівня забезпечення соціальної безпеки через пошук інноваційних напрямів діяльності державних органів з детінізації зайнятості, пошуку шляхів протидії формуванню тіньової зайнятості у нових економічних реаліях, удосконалення системи заходів з мінімізації та запобігання соціально-економічним загрозам соціальній безпеці,

розробки моделей та механізмів визначення взаємозв'язку процесу детінізації зайнятості та формування соціальної безпеки суспільства за сучасних умов тощо.

Практичне значення кваліфікаційної наукової роботи полягає в тому, що основні положення і висновки, наведені в дисертації, доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, впровадження яких сприятиме реалізації запропонованих напрямів щодо детінізації зайнятості, зокрема,

у правотворчій діяльності – для вдосконалення нормативно-правового регулювання соціального забезпечення та захисту працівників підприємств, установ та організацій з урахуванням міжнародних стандартів з питань праці; правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування законодавства у сфері протидії прихованому працевлаштуванню, фіскальної політики, органів та підрозділів Державної служби України з питань праці, центрів зайнятості тощо; навчальний процес – при викладанні навчальних дисциплін, при підготовці навчально-методичних матеріалів, навчальних підручників, практикумів тощо.

Крім того, схеми формування механізму детінізації зайнятості в контексті соціальної безпеки, а також система детермінант та індикаторів тіньової зайнятості населення, заходи протидії таким негативним явищам у системі державної фіскальної політики будуть впровадженні органами фінансово-бюджетного контролю Рахункової палати України, що дозволить більш ефективно протидіяти системним загрозам економічного характеру та надасть можливості для прозорого регулювання тіньового сектору економіки.

Також у діяльності Києво-Святошинського районного центру зайнятості Київського обласного центру зайнятості застосовано методику аналізу ефективності діяльності державних органів з детінізації зайнятості на основі використання дворівневого рейтингу, сформованого шляхом опитування на базі електронних анкет, а також розроблені практичні рекомендації щодо детінізації зайнятості в Україні, які пов'язані з реалізацією державного управлінського механізму, спрямованого на підвищення прозорості системи регулювання, управління та стимулювання переходу працівників у офіційний сектор зайнятості на основі створення можливостей для забезпечення високого рівня якості життя та соціальної безпеки.

Завершеність роботи, стиль викладу, публікації

Кваліфікаційна наукова праця Поліщука В.Д. за своїм змістом, ключовими науковими положеннями, висновками та практичними рекомендаціями є завершеною дослідницькою роботою. Логічність та обґрунтованість структури дисертації підтверджуються взаємозв'язком усіх розділів, які тісно пов'язані між собою та послідовно витікають один з одного. Це формує цілісне уявлення про вивчену проблему, внесок здобувача та рівень вирішення сформульованих завдань в рамках теми, мети та завдань дослідження.

Структура дисертації є логічною та обґрунтованою, всі розділи взаємопов'язані між собою та витікають один з одного, формуючи цілісне уявлення про досліджувану проблематику. Обсяг, оформлення та мова роботи відповідають встановленим нормативам Міністерства освіти і науки України щодо кваліфікаційних наукових робіт на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Основні результати дисертаційної роботи опубліковано самостійно та у співавторстві в 10 наукових працях, загальним обсягом 5,6 ум.-др. арк., з них 2 статті у наукових фахових виданнях, 1 стаття у науковому періодичному виданні, яке включено до міжнародної наукометричної бази Web of Science, 1 стаття в інших виданнях, 6 публікацій за матеріалами науково-практичних конференцій. Особисто автору належить 4,8 ум.-др. арк.

У працях, виконаних у співавторстві, особистий внесок здобувача полягає у такому:

1. Кравченко І. С., Поліщук В. Д. (2023). Взаємозв'язок між детінізацією зайнятості та соціальною безпекою суспільства за сучасних умов. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики, том 2, 49, 398-412 (Особистий внесок здобувача: розроблено методику для аналізу й оцінки поточної соціально-економічної ситуації у сфері тіньової зайнятості та соціальної безпеки) (1,1 друк. арк.). doi: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.49.2023.3981>.

2. Поліщук В. Д. (2023). Соціальна безпека: сутність, складові, чинники, значення в умовах сучасних викликів. *Збірник наукових праць «Теоретичні та прикладні питання економіки»*, 2 (45), 157-164 (1,1 друк. арк.). doi: <https://doi.org/10.17721/tppe.2022.45.15>.

3. Кравченко І. С., Поліщук В. Д. (2023). Сучасні чинники формування та шляхи зменшення тіньової зайнятості в Україні. Вісник Львівського університету. Серія економічна, 64, 55-74 (Особистий внесок здобувача: проаналізовано чинники виникнення тіньової зайнятості та внесено пропозиції щодо удосконалення шляхів протидії формуванню тіньової зайнятості за сучасних умов) (1,1 друк. арк.), doi: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2023.64.0>.

В інших публікаціях здобувача достатньою мірою розкрито положення дисертаційної роботи та наукову новизну, а також висвітлено основні результати наукового дослідження.

Анотація кваліфікаційної наукової праці Поліщука В.Д. відображає основні положення та результати, що викладені у дисертації.

Таким чином, публікації здобувача відповідають вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, із змінами від 21 березня 2022 року № 341 та від 19 травня 2023 року № 502).

Аналіз основного змісту дисертації

Відповідно до логіки дослідження дисертаційна робота складається із анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дослідження становить 257 сторінок друкованого тексту, обсяг основного тексту дисертації становить 208 сторінок. Список використаних джерел містить 201 найменування, що свідчить про виконання роботи на високому науковому рівні, а логіка та послідовність викладу тексту дисертації підпорядковуються виконанню поставлених завдань дослідження.

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено рівень її наукової розробленості, сформульовано мету та головні завдання, визначено об'єкт, предмет, методи дослідження, наукову новизну результатів дослідження, апробацію матеріалів, а також охарактеризовано інформаційну базу, що дозволяє зрозуміти, які дані використовувалися під час дослідження. Зазначені аспекти допомагають встановити значимість дослідження, невирішені раніше аспекти досліджуваної проблеми та вплив, який воно може мати на практичну реалізацію викладених рішень. Вступ до дисертації є добре структурованим та відповідає вимогам наукової роботи.

У *першому розділі* здійснено систематизацію наукових підходів до визначення дефініції «детінізація зайнятості» та «соціальна безпека», запропоновано авторське визначення зазначених понять та проаналізовано їх використання у різних країнах. Поглиблено визначення складових і чинників детінізації зайнятості, її місця серед інших тінізаційних процесів, а також у результаті контент-аналізу двадцяти шести визначень поняття «соціальна безпека» визначено основні складові, чинники і критерії соціальної безпеки. Розроблено комплекс формалізованих показників, які характеризують тіньову зайнятість як детермінанти та індикатори, а також визначено рівні соціальної безпеки (матеріальна, демографічна та соціальна структура), що дають змогу здійснити їх кількісні обчислення та порівняння. Для відображення сутності процесу дослідження взаємозв'язків детінізації зайнятості та соціальної безпеки розроблена авторська модель взаємозв'язку детінізації зайнятості та формування соціальної безпеки суспільства за сучасних умов, що складається із шести етапів та у кінцевому результаті дозволяє здійснити кількісну формалізацію тіньової зайнятості та оцінити наслідки її впливу на соціальну безпеку суспільства в цілому.

У *другому розділі* визначено найбільш вагомні сучасні чинники, що впливають на виникнення і формування тіньової зайнятості в Україні, серед яких виділено корупцію, фіскальну політику, пандемію COVID-19 та воєнні дії, на основі чого систематизовано нові шляхи протидії проявам тіньової зайнятості у сучасних економічних реаліях в залежності від специфіки вищевказаних деструктивних чинників. З метою оцінки наслідків впливу тіньової зайнятості на

соціальну безпеку практично застосовано розроблену у дослідженні модель взаємозв'язку детінізації зайнятості та формування соціальної безпеки суспільства, внаслідок чого встановлено, що найбільшою тіснотою зв'язку з якісним розвитком соціальної безпеки в Україні у 2014-2021 роках є з наступними індикаторами та детермінантами тіньової зайнятості: достатність робочих місць з гідною заробітною платою на офіційному ринку праці; рівень стабільності заробітної плати та пенсій; рівень залученості працівників у цифрову робочу силу; частка осіб, що втратили роботу з економічних причин; рівень вторинної зайнятості на ринку праці; рівень порушення вимог щодо безпеки праці. Також запропоновано механізм активізації резервів складових соціальної безпеки на державному рівні, що ґрунтуються на механізмі нарощування людського капіталу та реалізуються у сфері забезпечення здоров'я, якісної освіти, побудови успішної кар'єри, благополуччя сім'ї тощо.

У *третьому розділі* на основі проведених у попередніх розділах досліджень запропоновано механізм детінізації зайнятості в Україні в контексті соціальної безпеки, що включає в себе наступні етапи: формування та легітимізацію державної політики детінізації зайнятості; вибір та побудову стратегії протидії розвитку тіньової зайнятості; розробку та забезпечення правових і законодавчих основ протидії тіньовій зайнятості; проведення моніторингу державної політики детінізації зайнятості; створення мотивів і стимулів для переходу у офіційний сектор зайнятості; нарощування показників соціальної безпеки у офіційному секторі зайнятості. Шляхом аналізу різних напрямів діяльності державних органів з детінізації зайнятості у Польщі, Великобританії, Швеції, Франції, Литві, Угорщині, Іспанії, Німеччині і Нідерландах виокремлено найбільш успішні програми та заходи, що можуть бути успішно реалізовані в системі державних органів України, серед яких варто виділити наступні: запровадження трудових контрактів з «мінімальною кількістю годин»; надання субсидій та запровадження ваучерів на оплату послуг домашнього персоналу; надання державної соціальної підтримки жінкам; надання допомоги по безробіттю одночасно з легалізованою підприємницькою діяльністю; збільшення кількості інспекцій в найбільш «тінізованих» сферах економічної діяльності; стимулювання до працевлаштування осіб пенсійного віку та молоді; встановлення високих штрафів тощо.

У подальшому, продовжуючи розвивати своє дослідження здобувачем у цьому ж розділі розроблено методику аналізу ефективності діяльності державних органів України з детінізації зайнятості на основі використання дворівневого рейтингу, сформованого шляхом опитування на базі електронних анкет, внаслідок чого підтверджено ефективність окремих запроваджених у європейських країнах програм за умов впровадження їх в Україні.

За наслідками оцінки стилю викладання матеріалу та його структуризації у роботі слід зазначити, що кожний розділ дисертаційного дослідження має свою

наукову значимість, слугує науковим підґрунтям та проміжним результатом для наступного розділу, що у кінцевому результаті надає можливість отримати цілісне актуальне для сприйняття у науковій спільноті дослідження, вагомість якого підтверджується використанням автором теорії багаторівневої методології, що створює додаткові можливості для розв'язання проблеми правового регулювання тіньової зайнятості та її впливу на загальний стан соціальної безпеки суспільства.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності.

За результатами перевірки дисертаційної роботи Поліщука В.Д. на наявність академічного плагіату встановлено відсутність ознак порушення автором вимог академічної доброчесності. Під час використання у дисертаційному дослідженні та у публікаціях запозичених ідей, тверджень та інших відомостей наявні коректні посилання на першоджерела їх отримання, на використані методи досліджень та дотримано загальні вимоги законодавства про авторське право.

Зауваження до кваліфікаційної наукової роботи

Позитивно оцінюючи отримані здобувачем результати дослідження, їх наукову новизну та практичну значущість, необхідно відзначити також дискусійні положення дисертації та окремі зауваження.

1. У пп. 1.1 Розділу 1, систематизуючи підходи до вивчення сутності детінізації зайнятості, автором здійснюється аналіз теоретичних підходів до поняття «детінізація зайнятості» переважно серед вітчизняних науковців, у той час як вивченню та аналізу трактувань цього терміну серед зарубіжних вчених не приділено достатньої уваги. Натомість досить детально розкривається поняття «тіньова зайнятість» та описуються заходи з детінізації в інших країнах. Аналіз підходів до вивчення поняття «детінізація зайнятості» у порівнянні з іншими країнами збагатив би дослідження.

2. У пп. 3.2 третього розділу «Стратегічні та інноваційні напрями діяльності державних органів в детінізації зайнятості» проводиться аналіз ситуації щодо тіньової зайнятості у окремих європейських країнах, а саме: Польщі, Великобританії, Швеції, Франції, Литві, Угорщині, Іспанії, Нідерландах, Німеччині, однак критеріїв вибору саме цих країн у роботі не наведено. На нашу думку, варто було б вказати у роботі, які саме аспекти та за якими саме критеріями здійснено вибір для дослідження заходів протидії тіньовій зайнятості саме зазначених країн.

3. У пп. 2.1 Розділу 2 «Чинники, які впливають на виникнення та формування тіньової зайнятості...» поряд із корупцією, фіскальною політикою, пандемією та війною варто було б зупинитись хоча б частково й на інших чинниках, які сприяють виникненню та формуванню тіньової зайнятості, як приклад, трудова міграція, технологічний розвиток, недостатня регуляція ринку праці тощо.

Однак, зазначені зауваження не применшують загальну високу оцінку наукової роботи. Їх слід розглядати як тему для дискусії та побажання для напрямів подальших наукових розробок.

Загальний висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації.

Представлена на рецензування дисертація Поліщука Вадима Дмитровича виконана на актуальну тему, за своїм змістом та структурою є завершеною, цілісною, самостійною кваліфікаційною науковою працею, в якій викладено наукові положення та результати особисто проведених досліджень, що мають важливе значення для розвитку економічної науки і практики в частині поглиблення теоретичних основ та розробки ефективних державних заходів з подолання проявів тіньової зайнятості задля забезпечення соціальної безпеки громадян.

За рівнем наукової новизни, теоретичним і практичним значенням одержаних результатів дисертаційна робота на тему: «Детінізація зайнятості як чинник забезпечення соціальної безпеки» повністю відповідає вимогам наказу МОН України від 12.01.2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 21.03.2022 року № 341 та від 19.05.2023 року № 502), а її автор, Поліщук Вадим Дмитрович, заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка».

Рецензент:

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри соціального забезпечення
та управління персоналом
Львівського національного університету
імені Івана Франка»

Оксана ТИМКОВИЧ